

«Ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου»:
ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἀναστάσιου στὴν Ἐμμαοῦς
(Λκ. 24,13-35)
ὡς τύπος τῶν εὐχαριστιακῶν συνάξεων
τῆς πρώτης Ἐκκλησίας

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ

Εἰσαγωγή

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, κατέχει μίαν σημαντικὴν θέσιν μέσα στὸ διπλὸ ἔργο τοῦ Λουκᾶ (κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιο καὶ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων), ἀφοῦ λειτουργεῖ ὡς ἡ «γέφυρα» (ἀφηγηματικὰ καὶ θεολογικὰ) μεταξὺ τῶν δύο βιβλίων¹, περιγράφονται τὰ γεγονότα ποὺ ἔλαβαν χώρα «τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων», δηλ. ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἁδείου τάφου ἀπὸ τὶς γυναῖκες καὶ τὸν Πέτρο στὴ συνέχεια (24,1-12), τὸ περιστατικὸ στὴν Ἐμμαοῦς (24,13-35) καὶ ἡ ἐμφάνισις στοὺς ἕνδεκα μαθητὲς καὶ «τοὺς σὺν αὐτοῖς» (24,36-49) στὰ Ἱεροσόλυμα. Κεντρικὴ θέσις σὲ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο κατέχει ἡ ἀφήγησις τοῦ περιστατικοῦ στὴν Ἐμμαοῦς², τῆς ἐμφάνισις δηλαδὴ τοῦ ἀναστημένου Ἰησοῦ σὲ δύο μαθητὲς του, τὸν

---

1. SCHUBERT, P., "The Structure and Significance of Luke 24", στὸ ἔργο τοῦ ELTESTER, W. (ἐκδ.), *Neutestamentliche Studien für Rudolf Bultmann zu seinem 70. Geburtstag*, (ZNW Beihefte 21), Topelmann, Berlin, 1957, σσ. 173-177· DILLON, R.J., *From Eye-Witnesses to Ministers of the Word: Tradition and Composition in Luke*, (AnBib 24), Biblical Institute, Rome 1978, σσ. 291-295· KORN, M., *Die Geschichte Jesu in veränderter Zeit*, (WUNT II 51), Mohr Siebeck, Tübingen 1993, σσ. 131-133.

2. Ἡ μόνη παράλληλη ἀναφορὰ στὸ περιστατικὸ ὑπάρχει στὸ Μκ. 16,12-13, ἡ ὁποία ὡστόσο παρουνιάζει διαφορῶς ἀπὸ τὴ διήγησις τοῦ Λουκᾶ.

Κλεοπά³ και έναν ανώνυμο συνοδοιπόρο του⁴, στο δρόμο προς Έμμαου⁵, μία κόμη κοντά στην Ίερουσαλήμ, τής όποιας ο έντοπισμός παραμένει μέχρι σήμε-

3. Η ταυτότητα του Κλεοπά αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης τόσο κατά τα αρχαία χρόνια όσο και κατά τα νεότερα. Σύμφωνα με τον Ήγησιππο ο Κλεοπᾶς ήταν αδελφός του Ίωσήφ. Ο γιός του Σίμων διαδέχθηκε τον αδελφόθεο Ίάκωβο ως επικεφαλής της χριστιανικής κοινότητας των Ίεροσολύμων και μαρτύρησε στα χρόνια του Τραϊανού (ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Εκκλησιαστική ιστορία* 3.11.1· 3.32.6· 4.22.4). Βλ. επίσης τη γλώσσα στο Λκ. 24,18 του κώδικα V (9^{ος} αι.), όπου ο Κλεοπᾶς ονομάζεται «ἀνεπιός τοῦ σωτήρος» και «δεύτερος ἐπίσκοπος Ίεροσολύμων». Πουθενά ωστόσο στην Κ.Δ., ἐκτός ἀπὸ τὸ Λκ. 24,18, δὲ γίνεται λόγος γιὰ κάποιον μαθητὴ τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τὸ ὄνομα Κλεοπᾶς. Ἴσως βέβαια ὁ Κλεοπᾶς τῆς περικοπῆς μας νὰ ταυτίζεται μετὰ τὸν Κλοπᾶ, τὸν ἄνδρα τῆς Μαρίας, ποὺ μνημονεύεται στὸ Ἰω. 16,25, βλ. RIESNER, R., “Die Emmaus-Erzählung (Lukas 24,13-35). Lukanische Theologie, judenchristliche Tradition und palästinische Topographie”, στὸ ἔργο τῶν K.-H. FLECKENSTEIN – M. LOUHIVUORI – R. RIESNER, *Emmaus in Judäa. Geschichte – Exegese – Archäologie*, Brunnen Verlag, Gießen – Basel 2003, σσ. 169-170.

4. Σύμφωνα μετὰ τὸν Ὁριγένη ὁ ἀνώνυμος αὐτὸς μαθητῆς ὀνομαζόταν Σίμων: *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν* 1.5.30 καὶ 1.8.50, GCS IV 10.14· *Κατὰ Κέλσον* 2,62, SC 136, 430· 2,68, SC 136, 446. Ἡ πιθανότητα ὡστόσο νὰ ταυτίζεται μετὰ τὸν Σίμωνα Πέτρο θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ ἐξαιτίας τοῦ Λκ. 24,34. Ὁ ZAHN, TH., *Das Evangelium des Lucas (KNT 3)*, Leipzig ¹²1912, σσ. 711-713 ὑποστηρίζει ὅτι πιθανὸν ὁ ἀρχαῖος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας νὰ ἐννοοῦσε ἐδῶ κάποιον ἄλλο πρόσωπο μετὰ αὐτὸ τὸ ὄνομα. Ἄλλωστε καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας διευκρινίζει ὅτι ὁ συνοδοιπόρος τοῦ Κλεοπᾶ «ὁ Σίμων ἦν, οὐχ ὁ Πέτρος οὐδὲ ὁ ἀπὸ Κανᾶ, ἀλλ’ ἕτερος τῶν ἑβδομήκοντα», ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞ., *Ἐξηγήσις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν* D f. 82, PG 72, 944B. Βλ. ἐπίσης τὴ γλώσσα στὸ Λκ. 24,18 τοῦ κώδ. S (949 μ.Χ.), METZGER, B.M., *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, United Bible Societies, London – New York ⁴1994, σ. 158. Γιὰ τὴν υἱοθέτηση ἀπὸ μία μερίδα σύγχρονων ἐρευνητῶν τῆς ὑπόθεσης τοῦ Σίμωνος Πέτρου βλ. RIESNER, “Die Emmaus-Erzählung”, σ. 173 καὶ EHRHARDT, A., “The Disciples of Emmaus”, *NTS* 10 (1964), 182-183. Ὁ Ἐπιφάνιος σημειώνει ὅτι ὁ δεῦτερος μαθητῆς ἦταν ὁ Ναθαναήλ (ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, *Πανάριον* 23.6, GCS 25, 255). Βλ. ἐπίσης τὴ γλώσσα στὸ Λκ. 24,18 τοῦ κώδικα V (9^{ος} αι.), METZGER, B.M., ὅ.π. Τέλος ὁ ἀνώνυμος μαθητῆς ταυτίζεται σὲ μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης μετὰ τὸν ἴδιο τὸν Λουκᾶ, βλ. γιὰ παράδειγμα ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ, *Τετράστιχα ἐν τῷ τετραεὐαγγελίῳ*, PG 133, 1204A καὶ διάφορους ὕμνους (τῆς ἐορτῆς τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ, στιχηρὸ προσόμοιο τοῦ Ἐσπερινοῦ, ὕμνος τῆς Ὡδῆς ζ’ καὶ τὸ ἐωθινὸν ε’). Μία ἄλλη πρόταση ἦταν ἡ ταύτιση μετὰ τὸν διάκονο Φίλιππο, DIBELIUS, F., “Die Herkunft der Sonderstücke des Lukasevangeliums”, *ZNW* 12 (1911), 329, σμμ. 1· BENOIT, P., *The Passion and Resurrection of Jesus Christ* (μετάφρ. B. Weatherhead), Herder & Herder – Longman & Todd, New York - London 1969, σ. 275. Κατὰ τὰ νεότερα χρόνια διατυπώθηκε ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ ἀνώνυμος συνοδοιπόρος ἦταν εἴτε ἡ σύζυγος τοῦ Κλεοπᾶ [ADAMS, J.E., “The Emmaus Story. Lk. xxiv. 13-25: A Suggestion”, *ExpT* 17 (1905/06), 333-335 καὶ CHARLESWORTH, C.E. – BURN, A.E., “The Unnamed Companion of Cleopas”, *ExpT* 34 (1922/23), 233-234. 428-429] εἴτε ἡ κόρη του [BISHOP, F.F.E., “Mary (of) Clopas and her Father”, *ExpT* 73 (1962), 339].

5. Σύμφωνα μετὰ τὸν MOULE, C.F.D., “The Post-Resurrection Appearances in the Light

ρα ένα άνοικτό θέμα.⁶ Η φορτισμένη με συναισθήματα και πλούσια σε θεολογικά νοήματα ιστορία είναι ένα ακόμη δείγμα της συγγραφικής δεινότητας του ευαγγελιστή, ο οποίος αξιοποιεί την προηγούμενη παράδοση και δημιουργικά την εντάσσει μέσα στο αφηγηματικό και θεολογικό πλαίσιο του δίτομου έργου του. Στην αφήγηση της εμφάνισης του Ίησού στην Έμμαους ο προσεκτικός αναγνώστης θα αναγνωρίσει κάποια από τα βασικά θεολογικά θέματα του τρίτου ευαγγελίου και θα εντοπίσει μία σειρά ένδοκειμενικών και διακειμενικών αναφορών, οι οποίες του παρέχουν τα απαραίτητα εφόδια για την καλύτερη κατανόηση του νοήματος και του σκοπού της αναστάσιμης αυτής διήγησης. Στην παρούσα μελέτη θα εστιάσουμε την προσοχή σε δύο σημαντικά μοτίβα

of Festival Pilgrimages”, *NTS* 4 (1957), 58-61, οι εμφανίσεις του άναστημένου Ίησού στους μαθητές έξω από την Ίερουσαλήμ, κι έπομένως κι εκείνη στους μαθητές που επέστρεφαν στην Έμμαους, πρέπει να συνδεθούν με την έπιστροφή των προσκυνητών στην πατρίδα τους μετά το τέλος της έορτης.

6. Ο έντοπιsmός της κώμης Έμμαους αποτέλεσε θέμα συζήτησης από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα, κάτι που αποτυπώνεται και στη χειρόγραφη παράδοση του κειμένου της Κ.Δ.: ενώ πολλοί αρχαίοι μάρτυρες (P⁷⁵ A B D f¹⁻¹³) και το έκκλησιαστικό κείμενο μαρτυρούν ότι η απόσταση της κώμης από την Ίερουσαλήμ ήταν 60 στάδια (δηλ. περίπου 11 χλμ), σε αρκετούς μάρτυρες διασώζεται και η γραφή «σταδίους έκατόν έξηχοντα» (N K* N Θ 079^{vid}. 1 844. 1 2211, vg^{ms}), που σκοπό είχε να διευκολύνει την ταύτιση με την Νικόπολη, ή όποια ήδη από τα προχριστιανικά χρόνια όνομαζόταν Έμμαους ή Άμμαους, βλ. WOLTER, M., *Das Lukasevangelium (HNT 5)*, Mohr Siebeck, Tübingen 2008, σ. 776. Για τη γραφή τέλος «stadia septem» που διασώζει ο *Codex Palatinus* (it^a), βλ. REECE, S., “Seven Stades to Emmaus”, *NTS* 47 (2002), 262-266. Οι έξι επικρατέστερες τοποθεσίες της αρχαίας Έμμαους είναι: α) η τοποθεσία Έμμαους ή Άμμαους, 30 χλμ. ΒΔ της Ίερουσαλήμ στο δρόμο προς το Tel Aviv (1 Μακκ. 3,40.57· 4,3· 9,50· ΙΩΣΗΠΟΥ, *Ίουδ. Πόλεμος* 1,222.319· 2,63.71.568· 3,55· 4,444.449· 5,42.47· *Ίουδ. Αρχαιολογία* 12,298· 13,15· 14,276.436· 17,282.291· ΠΛΙΝΙΟΥ, *Hist. Nat.* 5,70), ή όποια κατά τον 3^ο αί. μ.Χ. μετονομάστηκε σε Νικόπολη (ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Όνομαστικόν* λ. «Έμμαους», *GCS XI/1*, 90,15-17 και ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ, *Epist.* 108.8.2, *CSEL LV*, 314,5-6), β) η Άμμαους, 30 στάδια ΒΔ της Ίερουσαλήμ (ΙΩΣΗΠΟΥ, *Ίουδ. Πόλεμος* 7,217), ή όποια ταυτίζεται μάλλον με τη σημερινή Kalonije, βλ. THIEDE, C.-P., “Die Wiederentdeckung von Emmaus bei Jerusalem”, *ZAC* 8 (2004), 593-599, γ) το el-Qubele, 12 χλμ. ΒΔ της Ίερουσαλήμ, δ) το Abu Cos (Kirjat Jearim στην Π.Δ.), 13 χλμ. Δ. της Ίερουσαλήμ, ε) το Bir el-Hammam, 11 χλμ. Β. της Ίερουσαλήμ, βλ. ZWICKEL, W., “Emmaus: ein neuer Versuch”, *BN* 74 (1994), 33-36 και στ) η τοποθεσία Ούλαμμαους, ή όποια μαρτυρείται στον κώδικα D και την όποια ταύτισαν οι READ-HEIMERDINGER, J. / RIUS-CAMPS, J., “Emmaus or Oulammaous?” *RCatT* 27 (2002), 23-42 με την Ούλαμους του Γεν. 28,19. Για μία αναλυτική παρουσίαση και συζήτηση όλων των έκδοχών βλ. RIESNER, “Die Emmaus-Erzählung”, σσ. 177-200.

τῆς ἀφήγησης, ἐκεῖνα τῆς καθ' ὁδὸν ἐρμηνείας τῶν γραφῶν καὶ τῆς κλάσης τοῦ ἄρθρου καὶ θὰ διερευνήσουμε μὲ τὴ βοήθεια μίας ἐνδοκειμενικῆς ἀνάγνωσης (ἢ ὅποια ἐδῶ νοεῖται ὡς ἡ ἀναζήτηση ἀνάλογης χρήσης τους σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου κατὰ Λουκᾶν - Πράξεις) κατὰ πόσο αὐτὰ μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν ὡς μία ἀναφορά –ἐμμεση ἀλλὰ σαφής– στὴν πραγματικότητα τῶν εὐχαριστιακῶν συνάξεων τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας. Τὸ ἐρμηνευτικὸ ζητούμενο, μὲ ἄλλα λόγια ἐδῶ, εἶναι ἡ διερεύνηση τοῦ ἐρωτήματος κατὰ πόσον ἡ ἀφήγησις μπορεῖ νὰ ἀναγνωσθεῖ ὄχι μόνον στὸ πρῶτο ἐπίπεδο τοῦ καθαντοῦ γεγονότος τῆς ἐμφάνισης τοῦ Ἰησοῦ στοὺς συνοδοιπόρους του πρὸς Ἐμμαοῦς ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκεῖνο τῆς ἱστορικῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας, ἢ ὅποια εἶναι ὁ τελικὸς ἀποδέκτης τοῦ κειμένου τοῦ Λουκᾶ καὶ ὁ φορέας τῶν σχετικῶν μὲ τὸν Ἰησοῦ παραδόσεων.

Ἐν πρώτοις θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀνάλυση, πού ἀκολουθεῖ, στηρίζεται σὲ δύο βασικὲς προϋποθέσεις: α) στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἐνότητας, θεολογικῆς καὶ ἀφηγηματικῆς, τῶν δύο βιβλίων πού ἀποδίδονται στὸ Λουκᾶ, τοῦ τρίτου δηλαδὴ εὐαγγελίου καὶ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, θέση ἢ ὅποια ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καὶ εἶναι σήμερα εὐρύτατα ἀποδεκτὴ στὴν ἔρευνα⁷ καὶ β) στὴν υἱοθέτηση μίας «τυπολογικῆς ἀνάγνωσης» τοῦ ἔργου τοῦ Λουκᾶ, ὅπως αὐτὴ ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν πρόσφατα ἐκλιπόντα M. Goulder, μὲ τὴν ἔννοια δηλαδὴ ὅτι γεγονότα τοῦ εὐαγγελίου εἶναι οἱ τύποι γεγονότων πού θὰ ἀκολουθήσουν ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας πού εἶναι ἀποδέκτης⁸ του. Ἐπιπλέον θὰ πρέπει νὰ διευ-

7. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ι., *Εἰσαγωγή στὴν Καινὴ Διαθήκη*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 196-198. Βλ. ἀκόμη κυρίως τὸ δίτομο ἔργο τοῦ TANNEHILL, R.C., *The Narrative Unity of Luke-Acts. A Literary Interpretation*. Vol. 1: *The Gospel According to Luke*, Fortress Press, Philadelphia 1986 καὶ Vol. 2: *The Acts of the Apostles*, Fortress Press, Minneapolis 1990. Γιὰ μία ἐπισκόπηση τοῦ ζητήματος τῆς ἐνότητας τῶν δύο βιβλίων βλ. BIRD, M., "The Unity of Luke-Acts in Recent Discussion", *JSNT* 29 (2007), 425-448. Βλ. ὡστόσο καὶ τὴν πρόσφατη μελέτη τῆς WALTERS, P., *The Assumed Authorial Unity of Luke and Acts; A Reassessment of the Evidence*, (SNTS Monogr. 145), Cambridge University Press, Cambridge 2009.

8. GOULDER, M.D., *Type and History in Acts*, SPCK, London 1964, σσ. 1-2 καὶ κυρίως σ. 34: "...Acts is not straightforward history but typological history, the life of Jesus providing the types of the life of the Church. All of the life of Jesus is matter typical of his Church's history". Γιὰ μιὰ ἀνάλογη ἀνάγνωση, ὅσον ἀφορᾶ στὴ διδασκαλία περὶ ἁγίου Πνεύματος τοῦ κατὰ Λουκᾶν – Πράξεις, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Χ., «Ὁ ἁγιοπνευματικὸς χαρακτήρας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ», *Θεολογία* 71 (2000), 521-547.

κρινοσθεῖ ὅτι στήν παροῦσα μελέτη θὰ ἀξιοποιηθοῦν τὰ πορίσματα τόσο τῆς διαχρονικῆς ὅσο καὶ τῆς συγχρονικῆς προσέγγισης τοῦ κειμένου, καθὼς διαχρονία καὶ συγχρονία δὲν εἶναι μόνο συμβατὲς μεταξύ τους ἀλλὰ καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενες κειμενικὲς προσεγγίσεις⁹.

1. Διαχρονικὴ ἀνάλυση τῆς περικοπῆς Λκ. 24,13-35

Ἡ ἀναζήτηση τῶν πηγῶν τῆς περικοπῆς καὶ ἡ ἀνασύνθεση τῆς συντακτικῆς παρέμβασης τοῦ συγγραφέα σὲ αὐτὲς ἔχουν ἀποτελέσει ἀντικείμενο πολλῶν μελετῶν κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Ἀνάμεσά τους οἱ σημαντικότερες εἶναι τοῦ P. Schubert¹⁰ γιὰ τὴ δομὴ καὶ τὶς πηγὲς τοῦ κεφαλαίου 24 τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ J. Wanke γιὰ τὴν ἱστορία σύνταξης (Redaktionsgeschichte) τῆς ἐν λόγω περικοπῆς¹¹. Παρὰ τὴν ἐκτενῆ ὡστόσο ἀνάλυση τῆς περικοπῆς ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει καταλήξει ἀκόμη σὲ κοινὰ ἀποδεκτὰ συμπεράσματα. Εἰδικότερα διατυπώθηκαν οἱ ἐξῆς ὑποθέσεις: α) ὁ Λουκᾶς ἐνσωματώνει τὸ ὕλικό του αὐτοῦσιο, παρεμβαίνοντας μόνο γλωσσικὰ σὲ αὐτό, β) ὁ Λουκᾶς παρέλαβε ἀπὸ τὴν παράδοση μία ἐκδοχὴ τῆς ἱστορίας, ὅπου ἡ ἔμφαση δίνεται στὴν ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν ἀπὸ τὸν ἀναστημένο Ἰησοῦ καὶ στὴν ὁποία ἐκεῖνος πρόσθεσε τὴν ἱστορία τῆς κλάσης τοῦ ἄρτου, γ) ἀντίστροφα, τὸ νέο στοιχεῖο, ποὺ προσθέτει ὁ Λουκᾶς, εἶναι ἡ ἐξήγηση τῶν Γραφῶν, ἐνῶ ἡ κλάση τοῦ ἄρτου εἶναι στοιχεῖο τῆς παράδοσης καὶ δ) ἡ ἀφήγηση ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ ἐλεύθερη δημιουργία τοῦ Λουκᾶ, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ τοὺς θεολογικοὺς του σκοποὺς¹². Δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸ στὸ πλαίσιο τῆς παρούσας σύντομης μελέτης νὰ ἐκθέσουμε ἀναλυτικὰ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς κάθε πλευρᾶς. Θὰ περιοριστοῦμε ἐπομένως σὲ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴν καλύτερη προσέγγιση τοῦ πρὸς διερεύνηση θέματός μας.

9. BOVON, F., *Luke the Theologian. Fifty-Years of Research (1950-2005)*, Baylor University Press, Waco, Texas 2005, σσ. 481-484. Βλ. ἐπίσης RÖHSER, G., "Von der Welt hinter dem Text zur Welt vor dem Text", *ThZ* 64 (2008), 271-272.

10. SCHUBERT, P., "The Structure and Significance of Luke 24" (βλ. σημ. 1).

11. WANKE, J., *Die Emmauserzählung: Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung zu Lk 24,13-35*, (ETS 31), St. Benno, Leipzig 1973. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἰδίου, "Wie sie ihm beim Brotbrechen erkannten": Zur Auslegung der Emmauserzählung Lk 24,13-35", *BZ* 18 (1974), 180-192.

12. NOLLAND, J., *Luke 18:35-24:53*, (WBC35C), Word Incorporated, Dallas 2002, σ. 1198.

Ἡ μελέτη τῶν στίχων 13-35 ὀδήγησε στὰ συμπεράσματα ὅτι, πρῶτον, ὅλη ἡ περικοπὴ μαρτυρεῖ τὴν εἰς βάθος γλωσσικὴ τῆς ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴν¹³ καὶ ὅτι, δεύτερον, μέσα σὲ αὐτὴν μποροῦν νὰ ἐντοπισθοῦν πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς πηγῆς τοῦ Λουκᾶ¹⁴. Ἡ ἐπεξεργασία ὡστόσο, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει τὴ γνωστὴ κι ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις ἐξαιρετικὴ ἰκανότητά τοῦ εὐαγγελιστῆ νὰ ἀφομοιώνει δημιουργικὰ τὸ ὑλικό του, εἶναι τόσο ἐκτενῆς, ὥστε σήμερα νὰ εἶναι μᾶλλον ἀδύνατο νὰ διαχωρισθοῦν τὰ δύο στρώματα τοῦ κειμένου¹⁵. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς δυσκολίας εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἀκόμη καὶ σὲ τμήματα τῆς περικοπῆς, γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἔρευνα ἔχει ἀποφανθεῖ ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Λουκᾶ, ἐντοπίζονται στοιχεῖα τῆς προηγούμενης παράδοσης¹⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη κι ἂν ἀκόμη περιοριστοῦμε σὲ ἐκεῖνα τὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα μὲ βεβαιότητα ἀποδίδονται στὴν πηγὴ τοῦ εὐαγγελιστῆ καὶ πάλι ἐντοπίζουμε στοιχεῖα τὰ ὁποῖα γενικὰ θεωροῦνται ὅτι προσιδιάζουν στὸ ὕφος τοῦ Λουκᾶ¹⁷. Ἡ προσεκτικὴ ἐπομένως διατύπωση τοῦ I.H. Marshall ὅτι ἡ παρουσία χαρακτηριστικῶν γιὰ τὸν τρίτο εὐαγγελιστὴ μοτίβων ἢ ὑφολογικῶν στοιχείων δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἀσφαλῆ ἀπόδειξη μίας ἐλεύθερης δημιουργίας τοῦ εὐαγγελιστῆ, ἀλλὰ μπορεῖ ἐξίσου νὰ εἶναι μία ἔνδειξη τῆς συντακτικῆς του παρέμβασης σὲ ἓνα προϋπάρχον ὑλικό, εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη¹⁸.

Ἐπιπλέον, ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ, σὲ κανένα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Λουκᾶς δὲν ἐμφανίζει μίαν ἀνάλογη τάση, τῆς ἀνεξάρτητης δηλαδὴ ἀπὸ ὅποια-δήποτε παλαιότερη πηγὴ δημιουργίας αὐτοτελῶν καὶ ἐκτενῶν ἀφηγήσεων,

13. WANKE, J., *Die Emmauserzählung*, σσ. 109-114 καὶ τοῦ ἰδίου, “Wie sie ihm beim Brotbrechen erkannten”, σ. 181. FITZMYER, J.A., *The Gospel According to Luke (XXIV). Introduction, Translation, and Notes, (The Anchor Bible)*, Doubleday, New York – London κ.ἄ. 1985, σσ. 1555-1556.

14. JEREMIAS, J., *Die Sprache des Lukasevangeliums. Redaktion und Tradition im Nicht-Markusstoff des dritten Evangeliums (KEK Sonderband)*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980, σσ. 313-320.

15. MARSHALL, I.H., *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text, (NIGTC)*, Paternoster Press, Exeter 1978, σ. 890. Γιὰ μίαν ἐκτενῆ παρουσίαση τῶν γλωσσικῶν καὶ ὑφολογικῶν στοιχείων τῆς περικοπῆς, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ Λουκᾶ, βλ. RIESNER, “Die Emmaus-Erzählung”, σσ. 161-167.

16. MARSHALL, *The Gospel of Luke*, σ. 890· RIESNER, “Die Emmaus-Erzählung”, σ. 161.

17. MARSHALL, ὁ.π.

18. MARSHALL, ὁ.π. καὶ τοῦ ἰδίου, *Luke: Historian and Theologian (Gospel Profiles 3)*, InterVarsity Press 1998, σσ. 75-78.

ὅπως εἶναι ἡ παροῦσα περικοπή. Ἀπεναντίας ὁ εὐαγγελιστὴς παρεμβαίνει βέβαια στὶς πηγές του μὲ δημιουργικὸ τρόπο, συνδέει μεταξύ τους ἀνεξάρτητες παραδόσεις δημιουργώντας νέες ἀφηγηματικὲς ἐνότητες, ἀλλὰ πάντοτε ἔχει σημεῖο ἀναφορᾶς του τὸ προηγούμενο ὑλικό –γραπτὸ ἢ προφορικό– τῆς παράδοσης¹⁹. Ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τοῦ περιστατικοῦ στὴν Ἐμμαοῦς ἡ διήγηση διασώζει στοιχεῖα μίας ἀρχαιότερης τοῦ Λουκᾶ παράδοσης ἐπεξεργασμένης ἀριστοτεχνικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο, ὥστε νὰ ἀποτελεῖ πλέον ὄργανικὸ μέρος τῆς ἐνότητας τῶν πασχάλιων ἀφηγήσεων τοῦ εὐαγγελίου καὶ νὰ ἐξυπηρετεῖ, ὅπως θὰ δείξουμε στὴ συνέχεια, τὸ θεολογικὸ του σχέδιο²⁰.

Σὲ αὐτὸ τὸ ἀρχαιότερο τοῦ εὐαγγελίου ὑλικὸ ἀνήκουν ὅπωςδῆποτε ἡ ἀναφορὰ στὴν κώμη Ἐμμαοῦς καὶ στὸν ἄγνωστο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐαγγελικὰ κείμενα μαθητὴ τοῦ Ἰησοῦ Κλεοπᾶ. Ὅσον ἀφορᾶ στὴν Ἐμμαοῦς, ἡ πληροφορία τῆς ἀπόστασής της ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ συγγραφέα τοῦ εὐαγγελίου, σκοπὸ εἶχε νὰ συνδέσει τὴν παράδοση γιὰ τὴν κατὰ τὰ ἄλλα ἄγνωστη κώμη μὲ τὴν Ἱερουσαλήμ²¹, ἡ ὁποία εἶναι ὁ τόπος ὅπου διαδραματίζονται ὅλα τὰ σημαντικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας (Λκ. 19 - Πράξ. 8). Ἡ μνεία πάλι τοῦ Κλεοπᾶ, ἡ ὁποία μάλιστα γίνεται χωρὶς νὰ δίνεται ἰδιαίτερα ἔμφαση, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι λογοτεχνικὴ ἐπινόηση τοῦ συγγραφέα τοῦ εὐαγγελίου μὲ σκοπὸ νὰ καταστήσει τὴν ἀφήγησή του πειστικὴ, διότι σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση θὰ περιέμενε κανεὶς νὰ ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου συνοδοιπόρου²². Τὸ γεγονὸς μάλιστα ὅτι ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση εἶδε στὸν Κλεοπᾶ ἕνα

19. WANKE, "Wie sie ihm beim Brotbrechen erkannten", σσ. 181-182.

20. BETZ, H.D., "Ursprung und Wesen christlichen Glaubens nach der Emmauslegende (Lk 24,13-32)", *ZThK* 66 (1969), 8-9· KORN, M., *Die Geschichte Jesu in veränderter Zeit: Studien zur bleibenden Bedeutung Jesu im Lukanischen Doppelwerk*, (WUNT, II.51), Mohr Siebeck, Tübingen 1993, σ. 140.

21. JOHNSON, L.T., *The Gospel of Luke*, (Sacra Pagina series 3), The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota 1991, σ. 393. WANKE, "Wie sie ihm beim Brotbrechen erkannten", σ. 182.

22. RIESNER, "Die Emmaus-Erzählung", σ. 169, MARSHALL, *The Gospel of Luke*, σ. 894 καὶ FITZMYER, *The Gospel According to Luke*, σ. 1554. Βλ. ὡστόσο τὴν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ OBERLINNER, L., "Kleopas", στὸ λεξικὸ τῶν GÖRG, M. – LANG, M., *Neues Bibel-Lexikon* τόμ. 2, Benziger Verlag, Solothurn – Düsseldorf 1994., 501-502 καὶ τὴν ἀμφίσημη παρατήρηση τοῦ JOHNSON, *The Gospel of Luke*, σ. 393: "Like the names of Simon of Cyrene's sons Rufus and Alexander in Mark 15:21, such details can be regarded as the sign of reliable tradition or inventive storytelling".

πρόσωπο από τον στενό οικογενειακό κύκλο του Ίησοῦ, τὸ ὁποῖο μάλιστα συνέδεσε μετὰ τὴν ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων²³, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἔνδειξη τόσο τῆς ἀρχαιότητος τῆς παράδοσης γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀναστημένου Ίησοῦ στους ὁδοιπόρους πρὸς Ἐμμαοῦς ὅσο καὶ τῆς προέλευσός της ἀπὸ αὐτόπτες μάρτυρες.

Ἡ προσεκτικὴ ἀνάλυση τῆς περικοπῆς ἀπὸ τὸν P. Schubert κατέδειξε ὅτι στὴν ἀρχαία ἀφήγηση τῆς παράδοσης ἔγιναν δύο προσθήκες: οἱ στίχ. 33-35 καὶ ὅσα ἔχουν νὰ κάνουν μετὰ τὴ συζήτηση τοῦ Ἀνασάντος μετὰ τοὺς μαθητὲς του καθ' ὁδὸν (14.15^α.17-27)²⁴. Ἡ ἀρχικὴ ἱστορία ἀφηγοῦνταν πῶς ὁ ἀναστημένος Ίησοῦς περπάτησε ὡς ἄγνωστος συνοδοιπόρος μαζί μετὰ δύο μαθητὲς του, τοὺς ὁποῖους ἄφησε τελικὰ νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν στὸ δείπνο καὶ στὴ συνέχεια ἐξαφανίστηκε. Ὅπως ἕως ἐδῶ διασώζεται μέσα στὸ ἰδιαίτερο ὑλικὸ τοῦ Λουκᾶ μία παράδοση ἀρχαιότερη τοῦ εὐαγγελίου, κάτι πὸν ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις στὸ κατὰ Λουκᾶν καὶ στὶς Πράξεις²⁵. Ἡ σκηνὴ τοῦ δείπνου καὶ τῆς κλάσης τοῦ ἄρτου ἀνάγεται σὲ αὐτὴν τὴν ἀρχαία παράδοση πὸν ἔχει ὑπόψη τοῦ ὁ εὐαγγελιστῆς, κάτι πὸν βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ λεκτικὴ ὁμοιότητα μετὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἀπὸ τὸν Παῦλο στὸ Α΄ Κορ. 11,24 (χρῆση τῶν ἰδίων ρημάτων: ἔλαβεν-λαβὼν, ἔκλασεν-κλάσας)²⁶. Ἐπιπλέον ἡ συγκεκριμένη σκηνὴ παρουσιάζει πολλὰ ὁμοιότητες μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ίησοῦ στὸ Ἰω. 21,1-14: καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὁ Ίησοῦς εἶναι ὁ οἰκοδεσπότης, ὁ ὁποῖος

23. Βλ. σημ. 2. Γιὰ τὴ σύνδεση μετὰ τὴν κοινότητα τῶν Ἱεροσολύμων βλ. τὴν παρατήρηση τοῦ SCHLATTER, A., *Die Kirche Jerusalems vom Jahre 70-130*, (BFChTh 2/3), Bertelsmann, Gütersloh 1898, σ. 26.

24. SCHUBERT, "The Structure and Significance of Luke 24", σσ. 165-186. Ὁ HAHN, F., *Christologische Hoheitstitel*, (UTB 1873), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1995, σσ. 387-388, υἱοθετεῖ γενικὰ τὴ θέση τοῦ Schubert διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὸν στὸ ὅτι θεωρεῖ ὅτι οἱ στίχ. 13-35 πρέπει νὰ στηρίζονται περισσότερο στὴν ἀρχαία παράδοση πὸν ἔχει ὑπόψη τοῦ ὁ Λουκᾶς. Σὲ αὐτὴν τὴ λύση φαίνεται νὰ κλίνει καὶ ὁ MARSHALL, *The Gospel of Luke*, σ. 890, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει στοιχεῖα τῆς παράδοσης καὶ στὸ τμῆμα τῆς συζήτησης.

25. HAHN, *Christologische Hoheitstitel*, σ. 390. Σύμφωνα μετὰ τὸν EHRHARDT, A., "The Disciples of Emmaus", *NTS* 10 (1964), 182-183, τὸ περιστατικὸ τῶν Ἐμμαοῦς ἦταν ἀρχικὰ μία ἀνεξάρτητη ἀφήγηση ἀπὸ κάποια γραπτὴ πηγὴ τοῦ εὐαγγελιστῆ. Τὴν ὑπόθεση τῆς ἀνεξάρτητης ἀφήγησης ὑποστήριξε καὶ ὁ SCHUBERT, "The Structure and Significance of Luke 24", σ. 170.

26. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ Λκ. 24,34 εἶναι τὸ μόνον σημεῖο ἐκτὸς ἀπὸ Α΄ Κορ 15,5, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἐμφάνιση τοῦ ἀναστημένου Ίησοῦ στὸν Πέτρο στὴν Ἱερουσαλήμ.

προσφέρει στους μαθητές του και αυτή ή προσφορά συνδέεται άμεσα, αν και με διαφορετικό σε κάθε περίπτωση τρόπο, με την αναγνώριση του αναστημένου Ίησού. Όποσδήποτε ό Λουκάς έπεξεργάζεται αυτό τώ άρχαιο ύλικώ προσθέτοντας όρισμένα μοτίβα (ώπως για παράδειγμα τήν πρόσκληση στό δείπνο, ή όποία έδω θυμίζει προσευχή, ή τήν άναφορά τής χρονικής στιγμής, κατά τήν όποία λαμβάνει χώρα τώ δείπνο, ή όποία παραπέμπει στην ίστορία τού χορτασμού τών πεντακισχιλίων)²⁷ ή τονίζοντας κάποια στοιχεία (για παράδειγμα τή σαφή σύνδεση τής κλάσης τού άρτου με τήν αναγνώριση τού Ίησού) προκειμένου νά όδηγήσει τόν αναγνώστη του στους έπιθυμητούς συνειρμούς και νά μεταδώσει τώ θεολογικό του μήνυμα.

Αυτή ή άναγωγή τής αφήγησης για τήν εμφάνιση τού Άναστημένου στην Έμμαους σε άρχαία παράδοση τής έκκλησιαστικής κοινότητας και σε αυτόπτες μάρτυρες καθιστά δύσκολη τήν υιοθέτηση τού χαρακτηρισμού της από τούς Η. Gunkel και R. Bultmann ώς «μύθου» χωρίς καμιά άναφορά στην ίστορική πραγματικότητα και στην άρχαία πρωτοχριστιανική παράδοση²⁸. Άκόμη κι αν δεχθούμε τήν παρουσία στη διήγηση τών άφηγηματικών μοτίβων, τά όποία έπισημαίνει ό Η. D. Betz και τά όποία άπαντούν κυρίως στό έθνικό περιβάλλον τής πρώτης έκκλησίας (για παράδειγμα εκείνο τής εμφάνισης ένός νεκρού σε φίλους και συγγενείς)²⁹, αυτό δέν μπορεί νά άποτελέσει καταλυτικό έπιχείρημα κατά τής άρχαιότητας και αυθεντικότητας τής διασωζόμενης στη συγκεκριμένη περικοπή παράδοσης. Έπιπλέον, ώπως έχει ήδη έπισημανθεί, καμιά από τίς περιπτώσεις, τίς όποιες παραθέτει ό Betz, δέν μπορεί νά θεωρηθεί άκριβώς παράλληλη πρós τήν εμφάνιση τού Ίησού πρós Έμμαους³⁰.

Συνοψίζοντας τά όσα έν συντομία παρουσιάσαμε στίς προηγούμενες σελίδες παρατηρούμε: α) ή διήγηση τού Λκ. 24,12-35 διασώζει μία άρχαία παράδο-

27. WANKE, "Wie sie ihm beim Brotbrechen erkannten", σ. 183, σημ. 11.

28. GUNKEL, H., *Zum religionsgeschichtlichen Verständnis des Neuen Testaments*, (FRLANT 1), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1903, σ. 71. BULTMANN, R., *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1958, σ. 310.

29. BETZ, "Ursprung und Wesen", σσ. 8 έξ.

30. MARSHALL, *The Gospel of Luke*, σ. 891 και FITZMYER, *The Gospel According to Luke*, σ. 1556. Βλ. άκόμη EHRHARDT, "The Disciples of Emmaus", 195-201, ό όποιος ένώ νωρίτερα άποδέχεται έπίδραση τών έξωβιβλικών μοτίβων στη διαμόρφωση τής σχετικής αφήγησης, ύποστηρίζει ότι ή αφήγηση τού Φιλοστράτου για τόν Άπολλώνιο έχει δεχθεί έπίδρασεις από τίς χριστιανικές παραδόσεις για τόν Ίησού.

ση τῆς πρώτης κοινότητας τῶν Ἱεροσολύμων γιὰ μία ἐμφάνιση τοῦ Ἰησοῦ σὲ δύο μαθητὲς του ποὺ πορεύονταν σὲ μία κώμη μὲ τὸ ὄνομα Ἐμμαοῦς καὶ στοὺς ὁποίους ἀποκαλύφθηκε ὁ ἀναστημένος Ἰησοῦ κατὰ τὴν κλάση τοῦ ἄρτου, β) ἢ ἀρχαία αὐτὴ παράδοση δέχθηκε τὴν ἐπεξεργασία τοῦ Λουκᾶ, ὅσον ἀφορᾷ στὴ γλώσσα καὶ στὴν ἀφηγηματικὴ τῆς δομῆς, ἔτσι ὥστε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς θεολογικοὺς στόχους τοῦ εὐαγγελιστῆ³¹.

Προκειμένου ὥστόσο νὰ ἀναδειχθοῦν αὐτοὶ οἱ στόχοι τοῦ Λουκᾶ εἶναι ἀνάγκη στὴ συνέχεια νὰ ἀναζητήσουμε τὴ βοήθεια μίας συγχρονικῆς προσέγγισης τοῦ κειμένου μας.

2. Συγχρονικὴ προσέγγιση τοῦ Λκ. 24,13-35

2.1. Ἡ θέση τῆς ἐμφάνισης στὸ Λκ. 24,13-35 μέσα στὸ Λκ. 24

Τὸ 24ο κεφάλαιο τοῦ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὴ γέφυρα ποὺ συνδέει τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιο μὲ τὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν στὴ συνέχεια στὶς Πράξεις, θὰ μπορούσε νὰ διαιρεθεῖ σὲ τέσσερις ἐνότητες: α) 24,1-12: ἡ ἐπίσκεψη τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ Πέτρου στὸν ἄδειο τάφο, β) 24,13-35: ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀναστημένου Ἰησοῦ στοὺς μαθητὲς στὴν Ἐμμαοῦς, γ) 24,36-49: ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀναστημένου Ἰησοῦ στοὺς μαθητὲς στὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τέλος δ) 24,50-53: ἡ ἀνάληψη.

Ἐὰν περιοριστοῦμε ἀρχικὰ στὶς τρεῖς ἀφηγήσεις ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὸ γεγονός τῆς ἀνάστασης, παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς:

1) ὑπάρχει μία διαβάθμιση στὸν τρόπο ἐμφάνισης τοῦ Ἰησοῦ καὶ συνειδητοποίησης τοῦ γεγονότος τῆς ἀνάστασης. Στὴν πρώτη ἀφήγιση ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι παρών, ἀλλὰ οἱ γυναῖκες πληροφοροῦνται τὸ γεγονός ἀπὸ τοὺς δύο ἄνδρες ποὺ συνάντησαν στὸν ἄδειο τάφο (24,4 ἑξ.). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ

31. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια τὸ περιστατικὸ στὴν Ἐμμαοῦς ἀνήκει στὴ δεύτερη κατηγορία τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ἀναστάτου τῆς τυπολογίας ποὺ πρότεινε ὁ DODD, C.H., "The Appearances of the Risen Christ: An Essay on Form-Criticism of the Gospels", στὸ ἔργο τοῦ NINEHAM, D.E. (ἐκδ.), *Studies in the Gospels: Essays in Memory of R.H. Lightfoot*, Blackwell, Oxford 1957, σσ. 9-35, δηλ. στὶς «λεπτομερεῖς διηγήσεις» (circumstantial narratives), ὅπου τὸ βάρος δίνεται σὲ μία ἀναπτυγμένη ἀφήγιση, ἢ ὁποῖα ἐξυπηρετεῖ συγκεκριμένους θεολογικοὺς σκοπούς.

τὸν Πέτρο, ὁ ὁποῖος ἐπισκέπτεται τὸν ἄδειο τάφο, δὲν συναντᾷ ὅμως τὸν ἀναστημένο Ἰησοῦ (24,12). Στὴ δευτέρη ἀφήγησις ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται σὲ δύο μαθητὲς του, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἀρχικὰ δὲν τὸν ἀναγνωρίζουν καὶ τελικὰ ὀδηγοῦνται ἀπὸ τὸν ἴδιο στὴν ἐπίγνωσι. Στὴν τρίτη, τέλος, ἀφήγησις ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται στοὺς μαθητὲς του στὴν Ἱερουσαλήμ, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀναγνωρίζουν βέβαια, ἀρχικὰ ὅμως ταράσσονται θεωρώντας τὸν πνεῦμα καὶ στὴ συνέχεια πείθονται. Στὴν προκειμένη ἐπομένως περίπτωση θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύσει τὸ ἀφηγηματικὸ σχῆμα τὸ ὁποῖο εἰσήγαγε ὁ R. Bultmann σχετικὰ μὲ τις ἐμφάνισεις τοῦ Ἀναστάσιου, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο αὐτὲς λαμβάνουν χώρα ἀρχικὰ μπροστὰ σὲ μεμονωμένους μαθητὲς καὶ στὴ συνέχεια μπροστὰ σὲ ὅλους τοὺς ἀποστόλους³². Ἔτσι ἡ ἐμφάνισις στὴν Ἐμμαοῦς λαμβάνει χώρα πρὶν τὴν ἐμφάνισις στοὺς συγκεντρωμένους μαθητὲς στὸ Λκ. 24,36-49.

2) Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρησις ἀναδεικνύει ἐπίσης τὴν ιδιαίτερη θέση ποὺ καταλαμβάνει ἡ ἀφήγησις τῆς ἐμφάνισης πρὸς Ἐμμαοῦς μέσα στὸ τρίπτυχο τῶν ἀναστάσιμων περικοπῶν τοῦ Λκ. 24. Συμβάλλει μὲ μία σειρὰ ἀπὸ γλωσσικὲς καὶ ἀφηγηματικὲς «γέφυρες» στὴν ὁμαλὴ μετάβασι ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἄδειου τάφου σὲ ἐκείνην τῆς ἐμφάνισης τοῦ Ἰησοῦ μπροστὰ στοὺς μαθητὲς. Ἀναφέρουμε ἐδῶ ἐνδεικτικὰ τὰ σημαντικότερα σημεῖα ἐπαφῆς τῶν τριῶν διηγήσεων: α) καὶ τὰ τρία περιστατικὰ λαμβάνουν χώρα «τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων» (24,1.13.35), ἓνας προσδιορισμὸς, ὁ ὁποῖος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ φράσις «τρίτην ταύτην ἡμέραν» (24,21) δημιουργεῖ τὸ χρονικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐντάσσονται οἱ τρεῖς ἀναστάσιμες διηγήσεις³³, β) ἡ ἀναφορὰ ἐπίσης στὴν Ἱερουσαλήμ δημιουργεῖ –καὶ μάλιστα μὲ ἓναν ιδιαίτερα ἀριστοτεχνικὸ τρόπο– τὴ γεωγραφικὴ συνάφεια μέσα στὴν ὁποία ἐντάσσονται τὰ τρία περιστατικὰ: ἐνῶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ στὸν Κλεοπᾶ καὶ στὸν ἀνώνυμο σύντροφό του δὲ λαμβάνει χώρα στὴν Ἱερουσαλήμ, ἡ κίνησις ὡστόσο τῶν δύο μαθητῶν ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ (24,13) καὶ πρὸς αὐτὴν (24,33) συνδέει μεταξὺ τους τὰ δύο ἄλλα περιστατικὰ, γ) τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα φαίνεται νὰ ἔχει καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸν Πέτρο στὸ τέλος τοῦ πρώτου περιστατικοῦ καὶ στὸ τέλος τοῦ δευτέρου, δ) ὁ Κλεοπᾶς καὶ

32. BULTMANN, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, σ. 312.

33. GILLMAN, J., “The Emmaus Story in Luke-Acts Revisited”, in: BIERINGER, R. KOSPERSKI, V. LATAIRE, B. (ἐκδ.), *Resurrection in the New Testament*. Festschrift J. Lambrecht (*Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium* 165), Leuven University Press, Leuven 2002, σ. 167.

ὁ συνοδοιπόρος του εἶναι ἕνας ἀκόμη συνδετικὸς κρίκος. Αὐτοὶ γνωρίζουν τὰ γεγονότα στὸν ἄδειο τάφο, τὰ ὁποῖα διηγοῦνται στὸν Ἰησοῦ. Στὴ συνέχεια οἱ ἴδιοι ἀφηγοῦνται στοὺς συγκεντρωμένους μαθητὲς στὴν Ἱερουσαλήμ τὰ ὅσα συνέβησαν κατὰ τὸ ταξίδι τους στὴν Ἐμμαοῦς. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ δύο αὐτοὶ μαθητὲς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν σύμφωνα μὲ τὸν στ. 24,9 στοὺς ἕνδεκα καὶ στοὺς λοιποὺς μαθητὲς κι ἐπιστρέφουν πάλι σὲ αὐτοὺς σύμφωνα μὲ τὸ στ. 24,33, λειτουργοῦν ὡς ἕνας συνεκτικὸς κρίκος μεταξὺ τῶν τριῶν ἀφηγήσεων³⁴, ε) ἕνα τελευταῖο καὶ πολὺ σημαντικό κοινὸ σημεῖο ἐπαφῆς τῶν τριῶν ἀφηγήσεων –τὸ ὁποῖο μάλιστα στὴν ἀφήγηση τῆς πορείας πρὸς Ἐμμαοῦς καταλαμβάνει ἕνα πολὺ μεγάλο μέρος της– εἶναι ἡ ἀναφορὰ στοῦ πάθος καὶ στὴν ἀνάστασι τοῦ Ἰησοῦ, γεγονότα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη προφητευθεῖ καὶ τὰ ὁποῖα τώρα ἐκπληρώνονται. Ἡ ὑπενθύμιση στὶς γυναῖκες ἀρχικά, στοὺς δύο μαθητὲς πρὸς Ἐμμαοῦς στὴ συνέχεια καὶ στοὺς «ἕνδεκα» καὶ στοὺς «σὺν αὐτοῖς» στοῦ τέλος, ἡ ὁποία συνδέεται πάντοτε μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ (ἀφοῦ στὴν πρώτη περιπτώσῃ οἱ δύο ἄνδρες ὑπενθυμίζουν τὴ σχετικὴ πρόρρηση τοῦ Ἰησοῦ στὴ Γαλιλαία καὶ στὶς δύο ἄλλες περιπτώσεις ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς παραπέμπει τοὺς συνομιλητὲς του στὶς προφητεῖες τῶν Γραφῶν) ἔχει μίᾳ διπλῆ λειτουργία μέσα στοῦ κείμενο: συνδέει τὰ τρία περιστατικὰ, πρῶτον, μεταξύ τους καὶ δεύτερον, μὲ ὅσα προηγήθηκαν ὄχι μόνο κατὰ τὶς τελευταῖες μέρες στὴν Ἱερουσαλήμ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπίγεια δράσι τοῦ Ἰησοῦ στὴ Γαλιλαία δημιουργώντας ἔτσι συνοχή στὴν ἀφήγηση. Πίσω ὅμως ἀπὸ τὸν ἀφηγηματικὸ ρόλο αὐτῆς τῆς ἀναφορᾶς στοῦ πάθος καὶ στὴν ἀνάστασι κρύβεται κι ἕνα βαθύτερο θεολογικὸ περιεχόμενο: τὰ λόγια, πού εἶπε ὁ Ἰησοῦς στοὺς μαθητὲς του, ὅσο ζοῦσε, βοηθοῦν τοὺς μαθητὲς νὰ ἐξημερεύσουν τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασί του. Οἱ ἐπαναλαμβανόμενες ἀναδρομὲς στὰ δύο σημαντικότερα γεγονότα τῆς ἐπίγειας παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ, σὲ νέα ἀφηγηματικὰ πλαίσια κάθε φορὰ, λειτουργοῦν ὡς ἕνας συνεχῆς ὑπομνηματισμὸς τους. Ὅπως φαίνεται καὶ στὸν πίνακα πού ἀκολουθεῖ σὲ κάθε ἀναφορὰ σὲ αὐτὰ προστίθεται κι ἕνα νέο στοιχεῖο δημιουργώντας ἔτσι μίᾳ κλίμακα καὶ ἀνοίγοντας στὴν τελευταία σκηνὴ τὸν ὀρίζοντα στοῦ μέλλον τῆς ἐκκλησίας (24,47), γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ κάνει λόγο ὁ εὐαγγελιστὴς στοῦ δεύ-

34. Ὁ JOHNSON, *The Gospel of Luke*, σ. 399, βλέπει ἐδῶ τὴν ἀγαπημένη συνήθεια τοῦ εὐαγγελιστῆ νὰ διηγῆται ξανὰ καὶ ξανὰ μίᾳ ἱστορία: ὁ Λουκᾶς λέει μίᾳ ἱστορία γιὰ δύο ὁδοιπόρους, οἱ ὁποῖοι ἀφηγοῦνται τί συνέβη στὴν πόλη, τί τοὺς εἶπαν οἱ γυναῖκες, οἱ ὁποῖες πάλι ωρύτερα εἶχαν διηγηθεῖ στοὺς ἀποστόλους καὶ στοὺς λοιποὺς μαθητὲς ὅσα ἔβησαν.

τερο βιβλίο του³⁵. Σὲ αὐτὸ ὅμως τὸ θεολογικὸ σχῆμα τῆς ἐκπλήρωσης τῆς προφητείας, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ κεντρικὸ θεολογικὸ θέμα του Λκ. 24³⁶, ἡ διήγηση γιὰ τὴν ἐμφάνιση στὴν κώμη Ἐμμαοῦς διαδραματίζει ἓνα σημαντικὸ ρόλο, καθὼς προσθέτει ἓνα σημαντικὸ στοιχεῖο, ἐπάνω στὸ ὁποῖο θὰ στηριχθεῖ καὶ ἡ ἐπόμενη διήγηση γιὰ τὴν καταλήξει στὸν εὐαγγελισμό τῆς σωτηρίας («μετάνοιαν εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη») σὲ ὅλα τὰ ἔθνη. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ στοιχεῖο τῆς ἐρμηνείας τῶν δραματικῶν γεγονότων, τῶν ὁποίων μάρτυρες εἶναι οἱ μαθητές, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Γραφῶν³⁷. Τὸ μοτίβο τῆς ἐξήγησης τῶν Γραφῶν (οἱ ὁποῖες στὸ 24,27 ὀρίζονται ὡς ὁ Μωυσῆς καὶ οἱ προφῆτες, ἐνῶ στὸ 24,44 ὡς ὁ Μωυσῆς, οἱ προφῆτες καὶ οἱ ψαλμοί)³⁸ εἰσάγεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ συζήτηση τοῦ Ἰησοῦ μὲ τοὺς δύο μαθητὲς πρὸς Ἐμμαοῦς.

24,6-8
... μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν ἔτι ὧν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ (7) λέγων τὸν νῆδον τοῦ ἀνθρώπου δεῖ παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν καὶ σταυρωθῆναι καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. (8) καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

24,25-27
.. ὃ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεῦν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται· (26) οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ; (27) καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωϋσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν διερμήνευσεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ αὐτοῦ.

24,44-48
Εἶπεν δὲ πρὸς αὐτούς· οὗτοι οἱ λόγοι μου οὐς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὧν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωϋσέως καὶ τοῖς προφήταις καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ. (45) τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς· (46) καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὅτι οὕτως γέγραπται παθεῖν τὸν χριστὸν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ (47) καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετανοίαν εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη. ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ (48) ὑμεῖς μάρτυρες τούτων.

35. Τὸ ρόλο ποὺ διαδραματίζει τὸ κεφ. 24 γιὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιο στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων τονίζει καὶ ὁ Dillon, R.J., *From Eye-Witnesses to Ministers of the Word. Tradition and Composition in Luke 24*, (Analecta Biblica 82), Biblical Institute Press / Editrice Pontificio Istituto Biblico, Rome 1978, σσ. 157-184.

36. SCHUBERT, "The Structure and Significance of Luke 24", σ. 177: "We conclude that Luke's proof - from - prophecy theology is the heart of the literary and the theological unity and climax of the gospel".

37. JOHNSON, ὁ.π.

38. Ἡ φράση «Μωυσῆς καὶ πάντες οἱ προφῆτες» φαίνεται νὰ ἀναφέρεται στὸ σύνολο

2.2. Ἀφηγηματική δομή τῆς περικοπῆς

Ἔχουν προταθεῖ διάφορες διαιρέσεις τοῦ κειμένου τῆς περικοπῆς, ὅπως μὲ βάση τὴν ἐναλλαγὴ τῶν σκηνῶν³⁹, μὲ βάση τοὺς ὁμόκεντρος ἀφηγηματικούς κύκλους⁴⁰ ἢ τέλος μὲ βάση τὴ χιαστὴ δομὴ τοῦ κειμένου⁴¹. Καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς δυνατότητες ὀργάνωσης τοῦ κειμένου, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀναδεικνύει διαφορετικὰ στοιχεῖα τῆς ἀφήγησης. Στὴν παροῦσα ὡστόσο μελέτη προτιμήθηκε μία διαφορετικὴ προσέγγιση, ἡ ὁποία ὀργανώνει τὶς πληροφορίες τοῦ κειμένου μὲ βάση τὸ ζεύγος πνευματικὴ τύφλωση - πνευματικὴ ὄραση - ἐπίγνωση⁴². Ἀφορμὴ γι' αὐτὴν τὴ διαίρεση δίνει ὁ τελευταῖος στίχος τῆς περικοπῆς (24,35), ὅπου ἐμφανίζονται τρία βασικὰ μοτίβα τῆς διήγησης: ἡ ἐξήγηση τῶν Γραφῶν ἐν τῇ ὁδῷ, ἡ κλάση τοῦ ἄρτου καὶ ἡ ἀναγνώριση τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοὺς δύο μαθητές. Ἔτσι ἡ διήγηση θὰ μπορούσε νὰ ὀργανωθεῖ ὡς ἐξῆς:

τῶν Γραφῶν, κάτι ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ φράση «πᾶσαι αἱ γραφαί» στὸν ἴδιο στίχο καὶ τὴν ἐπίσης γενικὴ ἀναφορὰ «γραφαί» στὸ στ. 32. Βλ. ἐπίσης τὴν ἀνάλυση τοῦ WOLTER, *Das Lukasevangelium*, σσ. 555 καὶ 784.

39. WOLTER, *Das Lukasevangelium*, σ. 775: α) στὸ δρόμο πρὸς Ἐμμαοῦς (στ. 13-27), β) στὴν Ἐμμαοῦς (στ. 28-32), γ) ἐπιστροφή στὴν Ἱερουσαλήμ (στ. 28-32).

40. LÉON – DUFOUR, X., *Resurrection and the Message of Easter* (μετάφρ. R.N. Wilson), Geoffrey Chapman Publishers, London 1974, σσ. 160-164· WILSON, V.M., *Divine Symmetries. The Art of Biblical Rhetoric*, Univ. Press of America, Lanham MD 1997, σσ. 50-51· GRAPPE, C., “Au croisement des lectures et aux origines du repas communautaire. Le récit des pèlerins d’ Emmaüs: Luc 24/13-35”, *ÉTR* 74 (1998), 495-499.

41. SCHNIDER, F. – STENGER, W., “Beobachtungen zur Struktur der Emmausperikope”, *BZ* 16 (1972), 109-110· NOLLAND, *Luke*, σσ. 1198-1199. Βλ. ἀκόμη DESPOTIS, S., “The Way to Emmaus (Lk 24,13-32)”, *Ofo* 22 (2008), 169.

42. Gillman, J., “The Emmaus Story”, σσ. 180-181· βλ. ἀκόμη WOLTER, *Das Lukasevangelium*, σ. 775.

Οἱ δύο μαθητὲς πορεύονται πρὸς Ἐμμαοῦς, ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται καὶ περπατᾷ μαζί τους, ὅμως αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν, διότι

«οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο (α) τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν (β)»

Κεντρικὰ μοτίβα στοὺς στ. 13-33

τὸ ταξίδι

ἢ ἐξήγησις τῶν Γραφῶν

ἢ κλάση τοῦ ἄρτου

Οἱ μαθητὲς ἀναγνωρίζουν τὸν Ἰησοῦ: «αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ (α) καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν (β)»

Σημαντικὸ ρόλο στὴ διήγηση διαδραματίζει τὸ ταξίδι, ἓνα μοτίβο κυρίαρχο στὸ ἔργο τοῦ Λουκᾶ ἀλλὰ καὶ στὴ συγκεκριμένη περικοπή. Ὅπως κατέστη σαφὲς καὶ στὴν προηγούμενη ἐνότητα, ἡ τοπικὴ μετακίνηση τῶν μαθητῶν ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ συμβάλλει στὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ κενοῦ μνημείου στὴ διήγηση τῆς ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ στοὺς ἕνδεκα καὶ στοὺς ὑπόλοιπους μαθητὲς. Παράλληλα παραπέμπει στὴν ἐκτενῆ ἐνότητα τοῦ εὐαγγελίου γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τὴ Γαλιλαία πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ (9,51-19,48) καὶ στὰ πολλὰ ταξίδια τῶν Πράξεων, ἐνῶ δημιουργεῖ ἓνα σαφὲ συνειρημὸ μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ὡς «τῆς ὁδοῦ» (Πράξ. 19,9· 22,4· 24,14· πρβλ. ἀκόμη 16,17· 18,25) καὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν ὡς «τῆς ὁδοῦ ὄντων» (Πράξ. 9,2). Ἐπιπλέον τὸ ταξίδι μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ καὶ μεταφορικὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν ἄγνοια καὶ τὴν πνευματικὴ τυφλότητα στὴ γνώση καὶ τὴν ἐπίγνωση⁴³. Ἔτσι οἱ δύο μαθητὲς ξεκινοῦν ἓνα ταξίδι κατανόησης μέσα ἀπὸ τὴν ἐξήγηση τῶν Γραφῶν τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὁποῖο κορυφώνεται στὴν ἀναγνώριση καὶ στὴ συνειδητοποίηση τῆς παρουσίας του κατὰ τὴν κλάση τοῦ ἄρτου⁴⁴.

43. KARRIS, R.J., “Luke 24:13-35”, *Interpr* 41 (1987), 58. Μὲ μίαν ἀνάλογη πνευματικὴ σημασία κατανοεῖ τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ πρὸς Ἐμμαοῦς καὶ ὁ DESPOTIS, S., “The Way to Emmaus”, 172.

44. Τὸ ρῆμα ποὺ χρησιμοποιεῖται στοὺς στ. 15 καὶ 31 εἶναι τὸ «ἐπιγινώσκειν», ἓνα ρῆμα ιδιαίτερα σύνηθες στὰ ἔργα τοῦ Λουκᾶ (7 φορές στὸ εὐαγγέλιο καὶ 13 στίς Πράξεις). Συνήθως ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ «ἀναγνωρίζω». Στὴν περίπτωσι τῆς ἐμφάνισις στοὺς δύο μα-

Τη μετάβαση από την άγνοια και τη θλίψη στην αναγνώριση και στη χαρά της παρουσίας του Κυρίου υπογραμμίζει ή λεπτή ειρωνεία της περικοπής, ή όποια «παρακολουθεῖ» όλα τα στάδια της αφήγησης: ο Κλεοπᾶς και ο ἄλλος μαθητής νομίζουν ότι γνωρίζουν τὰ γεγονότα, στην πραγματικότητα όμως δὲν μπορούν νὰ εἰσδύσουν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειά τους, σπεύδουν νὰ τὰ διηγηθοῦν στὸν Ἰησοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπονοοῦν ὅτι δὲν εἶναι καλὰ πληροφορημένος, ὅταν οἱ ἀναγνώστες τοῦ εὐαγγελίου γνωρίζουν ὅτι ἐκεῖνος εἶναι πὺν πραγματικά γνωρίζει, ἀφοῦ βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν γεγονότων και ὡς ἀληθινὸς γνώστης τῶν Γραφῶν και τῶν γεγονότων τὰ διερμηνεύει στὴ συνέχεια στοὺς μαθητές⁴⁵.

Εἶναι ὡστόσο σημαντικό νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ μαθητές «ἐπιγινώσκουν» τὸν ἀναστημένο Ἰησοῦ ὄχι κατὰ τὴν ἐξήγηση τῶν Γραφῶν ἀλλὰ «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου», κάτι τὸ ὁποῖο διευκρινίζεται δύο φορές στὸ κείμενο (στ. 30-31 και 35). Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν ἀπαντᾷ στὴν ἐπόμενη ἐμφάνιση τοῦ Ἰησοῦ στοὺς μαθητές στὴν Ἱερουσαλήμ, ὅπου και πάλι λαμβάνει χώρα ἓνα δεῖπνο (24,41-43)⁴⁶ και ὁ Ἰησοῦς «διανοίγει» τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν, ὡστε νὰ κατανοήσουν τὰ ὅσα γράφονται στίς Γραφές γιὰ τὸ πάθος και τὴν ἀνάσταση τοῦ «χριστοῦ» (24,44-45). Ἐκτὸς ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες διαφορές (ὅπως γιὰ παράδειγμα ὅτι προηγείται τὸ σκηνικὸ τοῦ δεῖπνου τῆς ἐξήγησης τῶν Γραφῶν και τῆς κατανόησής τους), σημαντικὴ εἶναι στὴν ἐμφάνιση στοὺς μαθητές στὴν κώμη Ἐμμαοῦς ἡ χρῆση τοῦ ὄρου «κλάσις τοῦ ἄρτου», ἡ ὁποία, ὅπως θὰ ὑποστηριχθεῖ στὴ συνέχεια, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Τὸ πρόβλημα πὺν ἔχει τεθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα εἶναι, ἐὰν ἐδῶ ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται ὡς

θητές στὴν Ἐμμαοῦς σημαίνει ὄχι μόνο τὴν ἀναγνώριση ἀλλὰ και τὴν ἐμπειρία τοῦ ἀναστημένου Ἰησοῦ, HACKENBERG, W., λ. «ἐπιγινώσκω», *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, τόμ. II, Kohlhammer, Stuttgart – Berlin – Köln 1981, στ. 61-62. Πρβλ. ἐπίσης τὸ Γεν 3,7.

45. WOLTER, *Das Lukasevangelium*, σ. 779.

46. Σύμφωνα με τὸν MARSHALL, *The Gospel of Luke*, σ. 903 ἡ διήγηση πρέπει ἀρχικά νὰ εἶχε εὐχαριστιακὸ χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος ὅμως στὴ συνέχεια ὑποχώρησε γιὰ νὰ τονισθεῖ ἀπὸ τὸ συγγραφέα ἡ διαδεδομένη στὴν ἀρχαία ἐκκλησία παράδοση ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔφαγε μαζί με τοὺς μαθητές του. Αὐτὴ ἡ πληροφορία χρησιμοποιεῖται ὡς ἀπόδειξη τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ἰησοῦς πραγματικά και «σωματικῶς» ἀναστήθηκε, βλ. Πράξ. 10,41. Ἔτσι ἐρμηνεύθηκε ἄλλωστε και ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, βλ. γιὰ παράδειγμα ΙΓΝΑΤΙΟΥ, *Σμυρναίους* 3,3, SC 10bis, 156.

terminus technicus τῆς Εὐχαριστίας ἢ ἐὰν παραπέμπει ἀπλὰ σὰ δεῖπνα πού μοιράστηκε ὁ Ἰησοῦς με τοὺς μαθητές του πρὶν τὸ πάθος καὶ ἀνάστασή του. Γιὰ πολλοὺς νεότερους ἐρμηνευτὲς ὁ ὅρος κλάσις ἐδῶ εἶναι μία σαφὴς ἀναφορὰ στὴν εὐχαριστιακὴ πράξη τῆς πρώτης Ἐκκλησίας⁴⁷, ἐνῶ κάποιοι ἄλλοι ἀποκλείουν ὅποιαδήποτε τέτοια σχέση καὶ θεωροῦν ὅτι τὸ κέντρο βάρους τῆς διήγησης ἐδῶ βρίσκεται στὴν ἀνάσταση καὶ στὴν ταύτιση τοῦ Ἀναστημένου με τὸν Ἰησοῦ, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ πιστοποιηθεῖ ἀπὸ μάρτυρες⁴⁸. Ὅπωςδήποτε τὰ στοιχεῖα πού τονίζουν οἱ δεῦτεροι γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴ θέση τους εἶναι παρόντα στὴ διήγηση. Ἡ αὐστηρὴ ὅμως διάκριση μεταξὺ τῆς λατρευτικῆς ἐμπειρίας (τῆς εὐχαριστιακῆς ἐμπειρίας τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας) καὶ τῆς ἱστορίας (τοῦ γεγονότος δηλαδὴ τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἀναστημένου Ἰησοῦ)⁴⁹ περιορίζει τὸ κείμενο σὲ μία μονοεπίπεδη ἀνάγνωση καὶ ἀγνοεῖ τὴ δυναμικὴ του, ἢ ὅποια καταδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐνδοκειμενικὴ ἀνάγνωσή του⁵⁰.

2.3. Ἡ κλάση τοῦ ἄρτου καὶ ἡ ἐξήγηση τῶν γραφῶν στὸ Λκ. 24,30.35 καὶ στὸ ἔργο Λκ.-Πράξ.

Μία τέτοια προσέγγιση τοῦ κειμένου ἀναδεικνύει τὸν οὐσιαστικὸ ρόλο πού διαδραματίζει ἡ διήγηση γιὰ τὴν κλάση τοῦ ἄρτου στὴν Ἐμμαοῦς, καθὼς με τὴ συνειδητὴ υἱοθέτηση μίας σειρᾶς φραστικῶν καὶ θεματικῶν ὑπαινιγμῶν συνδέει τὰ προ-πασχάλια δεῖπνα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του καὶ κυρίως τὸ Μυστικὸ Δεῖπνο με τὰ εὐχαριστιακὰ δεῖπνα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Σὲ αὐτὴν μπορεῖ ἴσως νὰ ἐντοπισθεῖ ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ εὐχαριστιακῆς - λειτουργικῆς ἐμπειρίας καὶ χριστοκεντρικοῦ μηνύματος⁵¹.

47. DUPONT, J., “Le repas d’ Emmaus”, *Lumière et Vie* 31 (1957), 77-92. ORLETT, R. “An Influence of the Early Liturgy upon the Emmaus Account”, *CBQ* 21 (1959), 212-219. BROWN, R., *An Introduction to the New Testament*, Doubleday, New York 1997, σ. 261.

48. MARSHALL, *The Gospel of Luke*, σ. 891. JOHNSON, *The Gospel of Luke*, σ. 399.

49. Γιὰ τὸ πρόβλημα βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, Π., «Ἡ εὐχαριστία ὡς στοιχεῖο περιεκτικότητας καὶ ἐνότητας», *ΔΒΜ* 34 (2006), 101-103.

50. Βλ. καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ FITZMYER, *The Gospel According to Luke*, σ. 1560, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ Ἰησοῦς στὴν Ἐμμαοῦς τέλεσε τὴν Εὐχαριστία, δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ καὶ οὐσιαστικὰ κρίνεται ἀναχρονιστικὸ.

51. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, ὅ.π.

Δύο διηγήσεις, που προηγούνται της εμφάνισης στους Έμμαους, συνδέονται στενά με αυτήν: τὸ θαῦμα τοῦ χορτασμοῦ τῶν πεντακισχιλίων (9,10-17) καὶ ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος (22,14-20).

Ἀναφορικά με τὴν πρώτη οἱ ὁμοιότητες εἶναι σημαντικές: α) καὶ τὰ δύο περιστατικά λαμβάνουν χώρα πρὸς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας (Λκ. 9,12. 24,29), β) καὶ στὶς δύο περιπτώσεις προηγείται ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ (στο 9,11 ὁ Ἰησοῦς μιλά γιὰ τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, στο 24,32 ἀντικείμενο τῆς διδασκαλίας του εἶναι ἡ ἐκπλήρωση τῶν γραφῶν), γ) οἱ λέξεις που χρησιμοποιοῦνται εἶναι οἱ ἴδιες: «κατέκλινα», «λαβών», «κατέκλασεν», «ἐδίδου» στο θαῦμα τοῦ χορτασμοῦ καὶ «κατακλιθῆναι», «λαβών», «εὐλόγησεν», «κλάσας», «ἐπεδίδου», στο δεῖπνο στὴν Ἐμμαοῦς⁵². Εἶναι προφανές ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπιθυμῆι νὰ δημιουργήσῃ στὸν ἀναγνώστη του συνειρμούς μεταξὺ τῶν δύο περιστατικῶν, οἱ ὁποῖοι μάλιστα γίνονται ἐντονότεροι ἂν κανεὶς ἀναζητήσῃ, ὅπως προτείνει ὁ B.P. Robinson, τὰ κοινὰ σημεῖα καὶ μετὰ τὴν ὁμολογία τοῦ Πέτρου ἀμέσως μετὰ τὸ θαῦμα τοῦ χορτασμοῦ (9,10-22). Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἡ διαδοχὴ δεῖπνου - χορτασμοῦ καὶ ὁμολογίας στὴν εὐρύτερη ἐνότητα 9,12-22 προαναγγέλλει τὴν ἀνάλογη διαδοχὴ χορτασμοῦ - δεῖπνου καὶ ἀναγνώρισης στο 24,13-35⁵³. Ἐνα ἐπιπλέον ἐνδιαφέρον στοιχεῖο ἐδῶ εἶναι ἡ παρουσία τοῦ σημαντικοῦ, ὅπως εἶδαμε, μοτίβου τῆς ἐκπλήρωσης τῶν γραφῶν στο πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ –κυρίως ἀναφορικά με τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασή του (9,21-22 καὶ 24,26-27)– καθὼς ἐπίσης ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις προηγείται ἡ διδασκαλία τοῦ δεῖπνου.

Ἡ δευτέρη περικοπή, που θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθῆ μετὰ τὴ διήγηση τῆς εμφάνισης στὴν Ἐμμαοῦς, εἶναι ἐκείνη τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου. Κι ἐδῶ τὸ σκηνικὸ εἶναι ἐκεῖνο τοῦ δεῖπνου, ὅπου ὁ Ἰησοῦς λειτουργώντας ὡς οἰκοδεσπότης (ἂν καὶ στὴν πραγματικότητα εἶναι ὁ προσκεκλημένος) μοιράζει τὸν ἄρτο στοὺς μαθητές (κατὰ ἀνάλογο τρόπο, ὅπως ἔκανε στο θαῦμα τοῦ χορτασμοῦ)⁵⁴.

52. Βλ. JUST, A.A., *The Ongoing Feast: Table Fellowship and Eschatology at Emmaus*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota 1993, σσ. 17-18. Ἡ θέση του ὡστόσο ὅτι καὶ στὰ δύο θαύματα κυριαρχεῖ ἡ κλάση τοῦ ἄρτου δὲ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ διατύπωση στο θαῦμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ.

53. ROBINSON, B.P., *The Place of the Emmaus Story in Luke-Acts*, NTS 30 (1984), 490.

54. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὴ ἡ κεντρικὴ θέση, τὴν ὁποία καταλαμβάνει μέσα στο κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιο –ἀλλὰ καὶ στὶς Πράξεις– τὸ μοτίβο τοῦ δεῖπνου, KARRIS, R.J., *Luke: Artist and Theologian: Luke's Passion Account as Literature*, (Theological Inquiries), Paulist Press, New York 1985, σσ. 47-78.

Οἱ φραστικές ὁμοιότητες ἐπίσης τῶν στ. 22,14.19 καὶ 24,30-31 εἶναι ἐμφανεῖς: «ἀνέπεσεν» - «κατακλιθῆναι», «λαβὼν ἄρτον» - «λαβὼν τὸν ἄρτον», «ἔκλασεν» - «κλάσας» καὶ «διδόμενον» - «ἐπεδίδου». Μοναδικὸ σημεῖο ἀπόκλισης εἶναι ἡ χρήση στὴν περίπτωσι τῆς περικοπῆς τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου τοῦ ῥήματος «εὐχαριστεῖν» (εὐχαριστήσας) ἀντὶ τοῦ «εὐλογεῖν» (εὐλόγησεν) στὸ δεῖπνο στὴν Ἐμμαοῦς. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ὁδήγησε πολλοὺς ἐρμηνευτὲς στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ δύο περικοπὲς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συνδεθοῦν μεταξύ τους κι ὅτι ἐδῶ δὲ γίνεται οὐσιαστικὰ καμιά ἀναφορὰ στὴν Εὐχαριστία⁵⁵. Θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι μία ἀναλογία μεταξύ δύο περικοπῶν δὲ σημαίνει ἀναγκαστικὰ μία ἀπόλυτη φραστικὴ ἢ θεματολογικὴ ταύτιση. Σὲ κάθε περίπτωσι πρόκειται γιὰ μία ἀναλογία καὶ σκοπὸ ἔχει νὰ βοηθήσει τὸν ἀναγνώστη μέσα ἀπὸ συσχετισμοὺς καὶ συγκρίσεις νὰ ὁδηγηθεῖ σὲ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔχουν ἀξία γιὰ τὸ δικό του παρόν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Λουκᾶς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ταυτίσει τὰ δύο γεγονότα, τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου καὶ τοῦ δείπνου στὴν Ἐμμαοῦς. Πολὺ περισσότερο φαίνεται νὰ θέλει νὰ ὑπογραμμίσαι, ἀνακαλώντας τα στὴ μνήμη τῶν ἀναγνωστῶν του, τὴ δυνατότητα ποὺ ἔχουν τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας νὰ ἔχουν μαζί τους τὸν ἀναστημένο Κύριο σὲ κάθε εὐχαριστιακὴ σύναξι⁵⁶. Ὅτι πλέον ἡ σχέση μὲ τὸν Ἰησοῦ ἀποκτᾶ μία νέα ποιότητα, αὐτὸ καθίσταται ἐπίσης σαφὲς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἰησοῦς μετὰ τὴν ἀναγνώρισή του ἀπὸ τοὺς μαθητὲς ἐξαφανίζεται (24,31). Τέλος, οἱ ἐνστάσεις ὅτι α) ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου στὴν Ἐμμαοῦς δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει καμιά ἔστω καὶ ἔμμεση εὐχαριστιακὴ ἀναφορὰ, διότι δὲν εἶναι οἱ «δώδεκα» (ἢ ἔστω οἱ «ἕνδεκα») ποὺ συμμετέχουν σὲ αὐτὸ ἀλλὰ δύο ἄγνωστοι μέχρι τώρα μαθητὲς⁵⁷ κι ὅτι β) ὁ τόπος ποὺ λαμβάνει χώρα αὐτὸ τὸ

55. Βλ. GILLMAN, "The Emmaus Story", σ. 168 καὶ σημ. 9· ROBINSON, "The Place of the Emmaus", σσ. 487 ἔξ.

56. NOLLAND, *Luke*, σ. 1206· FITZMYER, *The Gospel According to Luke*, σσ. 1559-1560. Ἡ θέση πολλῶν ἐρμηνευτῶν, ἀρχαίων καὶ σύγχρονων, ὅτι τὸ κέντρο βάρους τῆς διήγησις βρίσκεται στὴ βεβαιότητα τῆς ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ, δὲν ἀκυρώνει τὴν ταυτόχρονη ἀνάγνωσι τῆς στὴ συνάφεια τῆς εὐχαριστιακῆς ἐμπειρίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ BETZ, "Ursprung und Wesen", σ. 15. Ἐπιπλέον αὐτὴ ἡ σύνδεσι τοῦ Ἀναστά- ντος μὲ μία κοινὴ μὲ τοὺς μαθητὲς του τράπεζα εἶναι σαφὲς στὶς Πράξ. (1.3-4. 10,41). Τὴ φυσικὴ σχέση μεταξύ τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασή του στὸ πλαίσιο ἐνὸς δείπνου καὶ τῶν εὐχαριστιακῶν δείπνων τῆς πρώτης Ἐκκλησίας τονίζει καὶ ὁ CULLMANN, O., "The Meaning of the Lord's Supper in Primitive Christianity", στὸ ἔργο τῶν CULLMANN, O. – LEENHARDT, F.J., *Essays on the Lord's Supper*, James Clarke Publications, Cambridge 2004, σ. 11.

57. ROBINSON, "The Place of the Emmaus", σ. 487.

πρώτο δείπνο του αναστημένου Ίησοῦ, δὲν εἶναι ἡ Ἱερουσαλήμ ἀλλὰ κάποιος ἄγνωστος τόπος ἔξω ἀπὸ αὐτήν, δὲ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καταλυτικά ἐπιχειρήματα, ἂν ἡ περικοπή ἀναγνωσθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμπειρίας τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων καὶ τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ τρίτου εὐαγγελίου. Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα λειτουργοῦν μᾶλλον προληπτικά τῆς νέας πραγματικότητας ποὺ ἐγκαινιάζεται καὶ μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν ὡς ἐνδεικτικά τοῦ περιεκτικοῦ χαρακτήρα τῆς Εὐχαριστίας τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων⁵⁸: τὸ εὐχαριστιακὸ δείπνο δὲν περιορίζεται στὸν κλειστὸ κύκλο τῶν δώδεκα καὶ στὰ ὄρια μίας μικρῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας στὴν Ἱερουσαλήμ⁵⁹. Χωρὶς νὰ χάνει ποτὲ τὴν ἀναφορὰ τῆς στίς ἀπαρχές τῆς (ἀφοῦ καὶ σὲ ἀφηγηματικὸ ἐπίπεδο οἱ δύο ὁδοιπόροι πρὸς Ἐμμαοῦς ἐπιστρέφουν στοὺς ἔνδεκα στὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ἡ θέση τῆς Ἐμμαοῦς μέσα στὴ διήγηση προσδιορίζεται ἀναφορικά μὲ τὴν πόλη τῆς Ἱερουσαλήμ), ἡ πρώτη Ἐκκλησία διευρύνει τοὺς ὁρίζοντες τῆς πέραν τῆς Ἱερουσαλήμ κατὰ τὴν ἐπιταγὴ τοῦ ἀναστημένου Κυρίου (Λκ. 24,47-48 καὶ Πράξ. 1,8). Ἡ διήγηση τῆς ἐμφάνισης τοῦ Ίησοῦ στὸ Λκ. 24,13-35 ὑπαινίσσεται ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Λουκᾶ καὶ βρίσκεται σὲ πλήρη συμφωνία μὲ τὸ θεολογικὸ πρόγραμμα του⁶⁰.

Ἡ εὐχαριστιακὴ ἀνάγνωση τοῦ περιστατικοῦ στὴν Ἐμμαοῦς δὲν καταργεῖ βέβαια τὸν χριστοκεντρικὸ χαρακτήρα τοῦ γεγονότος. Στὴ διήγηση τὸ θέμα τῆς συζήτησης εἶναι ὁ Ίησοῦς, στὸ πρόσωπό του ἐκπληρώνονται οἱ προφητεῖες, αὐτὸς εἶναι ποὺ μπορεῖ νὰ δώσει τὴ σωστὴ τους ἐρμηνεία, εἶναι ὁ οἰκοδεσπότης τοῦ δείπνου καὶ ὅλα, ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν καὶ κλάση τοῦ ἄρτου, ὀδηγοῦν στὴν ἐπίγνωσή του. Ἦδη παλαιότεροι ἐρευνητὲς τόνισαν ὅτι οἱ ἐμφανίσεις τοῦ Ἀναστάντος κατὰ τὴ διάρκεια ἑνὸς κοινοῦ δείπνου ἔχουν τὸν χαρακτήρα χριστοφάνειας⁶¹, ἡ ὁποία στὴν περίπτωση τῆς ἐμφάνισης στὴν Ἐμμαοῦς προετοι-

58. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, Π., «Ἡ εὐχαριστία ὡς στοιχεῖο περιεκτικότητας καὶ ἐνότητας», σσ. 95 ἔξ.

59. JUST, *The ongoing feast*, σ. 51.

60. Γι' αὐτὸ βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Χ., *Οἱ ἀπαρχές τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Κύπρο* (Σπουδὲς στὸν Ἀρχέγονο Χριστιανισμό 3), ἐκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη '2008, σσ. 281-298.

61. Βλ. τίς μελέτες τῶν SCHWEITZER A., *Das Abendmahlsproblem auf Grund der wissenschaftlichen Forschung des 19. Jahrhunderts und der historischen Berichte*. Heft 1: *Das Abendmahl im Zusammenhang mit dem Leben Jesu und der Geschichte des Urchristentums*, Mohr Siebeck, Tübingen '1929 καὶ GOGUEL, M., *L' Eucharistie des origines à Justin Martyr*, Paris 1910. Κυρίως, ὡστόσο, αὐτὴ ἡ θέση ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν BULTMANN, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, σ. 316.

μάζεται με δύο τρόπους: α) με τὴ χριστοκεντρικὴ ἐξήγηση τῶν Γραφῶν, ἡ ὁποία ἐκφράζεται σαφῶς μέσα ἀπὸ τὸ σχῆμα προφητεία - ἐκπλήρωση, τὸ ὁποῖο κυριαρχεῖ, ὅπως ἀναφέρθηκε, σὲ ὅλο τὸ 24ο κεφάλαιο καὶ β) με τὴν κλάση τοῦ ἄρτου⁶². Αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο στοιχείων⁶³, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἐπισημάνθηκε στὴ διαχρονικὴ ἀνάλυση τῆς περικοπῆς, μπορεῖ νὰ εἶναι ἔργο τοῦ ἴδιου τοῦ Λουκᾶ, εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸς καὶ παραπέμπει, ὅπως ἔχει ἦδη ὑποστηρικθεῖ, στὴν πρακτικὴ τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν συνάξεων⁶⁴.

Οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐπιβεβαιώνουν αὐτὴ τὴν ὑπόθεση. Κατὰ καιροὺς ἔχουν τονισθεῖ οἱ ἀναλογίαι μεταξὺ τῆς ἐμφάνισης στὴν Ἐμμαοῦς καὶ διαφορῶν περικοπῶν τῶν Πράξεων. Τὸ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εἶναι ἡ διήγηση γιὰ τὸν Αἰθίοπα εὐνοῦχο (Πράξ. 8,26-40), ὅπου πραγματικὰ οἱ ὁμοιότητες, ἀπὸ ἀπόψεως λεξιλογίου, ἀφηγηματικῶν μοτίβων καὶ θεολογικῶν θεμάτων, εἶναι σημαντικές: α) τὸ μοτίβο τοῦ ταξιδιοῦ, ὅπου καὶ πάλι ὁ πρωταγωνιστὴς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, β) ἡ ἄγνοια τῶν Γραφῶν ἀπὸ τὸν Αἰθίοπα ἀξιωματοῦχο καὶ ἡ ἐξήγησή τους ἀπὸ τὸν Φίλιππο καθ' ὁδόν, γ) ἡ χριστοκεντρικὴ ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν, δ) ἡ «ἐξαφάνιση» τοῦ Φιλίππου μετὰ τὴ βάπτισι τοῦ ἀξιωματοῦχου, ε) ἡ κορύφωση τῆς διήγησης στὴν περίπτωσι τοῦ Λκ. 24,13-35 στὴν κλάση τοῦ ἄρτου καὶ σὲ ἐκείνην τοῦ Πράξ. 8,26-40 στὸ βάπτισι

62. Ἐνῶ στὸ γαλλόφωνο κυρίως χῶρο τονίσθηκε ἰδιαίτερα ὁ εὐχαριστιακὸς χαρακῆρας τῆς περικοπῆς, βλ. γιὰ παράδειγμα CHAUVET, L.-M., *Symbol and Sacrament: a Sacramental Interpretation of Christian Existence* (μετάφρ. P. Madigan – M. Beaumont), The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota 1995, σσ. 167-185, εἶναι πολλοὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δίνουν μεγαλύτερη βαρῦτητα στὴ «λειτουργία τοῦ λόγου», βλ. γιὰ παράδειγμα JOHNSON, *The Gospel of Luke*, σ. 399 καὶ παλαιότερα BETZ, “Ursprung und Wesen”, σ. 15.

63. Μολονότι εἶναι σαφές ἀπὸ τὴν ἐξέλιξι τῆς διήγησης ὅτι οἱ μαθητὲς ἀναγνωρίζουν τὸν Ἰησοῦ «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου» καὶ ὄχι νωρίτερα (βλ. ὠστόσο 24,32), ἡ ἐξήγησις τῶν Γραφῶν εἶναι οὐσιαστικὸ στοιχεῖο στὴν πορεία τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὴν ἄγνοια πρὸς τὴν ἐπίγνωσι, βλ. BOVON, F., *L' evangile selon Saint Luc (19,28 – 24,53)*, (*Commentaire du Nouveau Testament*, 2ème ser., III), Labor et Fides, Genève 2009, σ. 453. Αὐτὸ ὁμως ποὺ ὀδηγεῖ στὴ συγκρότησι τῆς πρώτης κοινότητος καὶ στὴ διαμόρφωσι τῆς ταυτότητάς της δὲν εἶναι ἀπλὰ ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀναφορὰ τῶν Γραφῶν στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ ἀλλὰ ὁ συνδυασμὸς της μετὰ τὸ γεγονὸς τῆς εὐχαριστίας. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴν ἐπισημάνωσι τῆς σχέσεως γεύματος καὶ κοινότητος στὴ μελέτη τοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, «Ἡ εὐχαριστία ὡς στοιχεῖο περιεκτικότητος καὶ ἐνότητος», σσ. 81-82 καὶ 103-104.

64. Βλ. γιὰ παράδειγμα RIESNER, “Die Emmaus-Erzählung”, σ. 159· FITZMYER, *The Gospel According to Luke*, σ. 1560.

σμα⁶⁵. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὥστόσο θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθοῦν καὶ οἱ διαφορὲς μὲ τὴ διήγηση γιὰ τὴν Ἐμμαοῦς: α) ἀπουσιάζει τὸ στοιχεῖο τῆς χριστοφάνειας καὶ β) ἐδῶ δὲ γίνεται λόγος γιὰ κλάση τοῦ ἄρτου ἀλλὰ γιὰ βάπτισμα. Παρὰ τὶς ἀξιοσημείωτες ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν δύο περικοπῶν οἱ οὐσιαστικὲς διαφορὲς καθιστοῦν δικαιολογημένη τὴν προειδοποίηση τοῦ J.A. Fitzmyer ὅτι δὲ θὰ πρέπει νὰ ὑπερτονίζεται ὁ μεταξὺ τους παραλληλισμός.

Μία σύντομη ὥστόσο ἀναφορὰ στὴ ζωὴ τῆς πρώτης κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων στὸ Πράξ. 2,42 θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ συμβάλει οὐσιαστικὰ στὸ ὑπὸ διερεύνηση ζήτημα τῆς παρούσας μελέτης. Τέσσερις δοτικὲς (τῆ διδαχῆ τῶν ἀποστόλων, τῆ κοινωνία, τῆ κλάσει τοῦ ἄρτου, ταῖς προσευχαῖς) οἱ ὁποῖες συντακτικὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ μετοχὴ «προσκαρτεροῦντες» δίνουν ἐδῶ τὸ περιεχόμενο τῆς κοινῆς ζωῆς τῶν μελῶν τῆς ἱεροσολυμιτικῆς κοινότητος⁶⁶. Δύο χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς κοινότητος θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ «κλάσις τοῦ ἄρτου», ὅρος ὁ ὅποιος φαίνεται νὰ λειτουργεῖ ὡς *terminus technicus*. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα μᾶς ὁδηγεῖ καὶ ἡ παράλληλη χρῆση του σὲ ἄλλα σημεία τῶν Πράξεων καὶ εἰδικότερα στὰ 20,7.11· 27,35. Στὸ πρῶτο μάλιστα παράλληλο ἀναφέρεται ὅτι ἡ κλάση τοῦ ἄρτου, ποὺ τέλεσε ὁ Παῦλος, ἔλαβε χώρα «τῆ μιᾶ τῶν σαββάτων», ἕνας χρονικὸς προσδιορισμὸς ποὺ σαφῶς παραπέμπει στὶς ἐμφανίσεις τοῦ Ἀναστημένου στὸ Λκ. 24. Μολονότι ὑποστηρί-

65. BOUWMANN, G., *Das Dritte Evangelium*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1968, σσ. 13-14· DUPONT, J. "The Meal at Emmaus", στὸ ἔργο τοῦ DELORME, J., *The Eucharist in the New Testament: A Symposium*, Helicon - Chapman, Baltimore - London 1964, σσ. 119-120· MARSHALL, *The Gospel of Luke*, σ. 890.

66. Ἐχουν προταθεῖ διάφοροι τρόποι σύνδεσης τῶν τεσσάρων αὐτῶν μετοχῶν μεταξὺ τους, πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποτυπώνονται καὶ στὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ κειμένου. Σὲ κάποιες περιπτώσεις ἡ δοτικὴ «τῆ κλάσει τοῦ ἄρτου» κατανοήθηκε ὡς παράθεση στὴ δοτικὴ «κοινωνία», CADBURY, H. - LAKE K., *Commentary on Acts*, Baker, Grand Rapids 1979, σσ. 27-28· βλ. ἐπίσης τὴ γραφὴ «τῆς κλάσεως» σὲ χειρόγραφα λατινικὰ καὶ ἄλλα (d, vg, syr^p, bo). Ἡ προσθήκη τοῦ «καί» μεταξὺ τῶν λέξεων «κοινωνία» καὶ «κλάσει», ποὺ μαρτυρεῖται στὰ χειρόγραφα N² E Ψ 33 1739 m sy καὶ σὲ ἐκεῖνα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου, σκοπὸ ἔχει νὰ διακρίνει τὶς δύο δοτικὲς. Ἡ πρόταση νὰ ἀναγνωσθοῦν οἱ τέσσερις δοτικὲς ὡς τέσσερα ἀνεξάρτητα μεταξὺ τους χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς τῆς ἱεροσολυμιτικῆς κοινότητος υἰοθετεῖται ἐδῶ. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἡ λ. «κοινωνία» θὰ μποροῦσε νὰ κατανοηθεῖ μὲ τὴν ἔννοια τῆς «πνευματικῆς συναστροφῆς», βλ. SEESEMAN, H., *Der Begriff KOINONIA im Neuen Testament*, (BZNW 74), Töpelmann, Giessen 1933, σσ. 87-92 καὶ PERVO, R.I., *Acts. A Commentary*, (*Hermeneia Commentaries*), Augsburg Fortress Press, Minneapolis Minnesota 2009, σσ. 92-93.

χθῆκε ἀπὸ ὀρισμένους ἐρμηνευτὲς⁶⁷ ὅτι ἐδῶ δὲ γίνεται οὐσιαστικὰ λόγος γιὰ εὐχαριστία, ἡ χρονικὴ τοποθέτηση αὐτοῦ τοῦ δείπνου κατὰ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος – ἡμέρα ἡ ὁποία συνδέθηκε μὲ τὴν τέλεση τῆς Εὐχαριστίας ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἐκκλησίας⁶⁸ – καὶ ἡ χρῆση τοῦ ὄρου «κλάσις» ὡς συνώνυμου μὲ τὴν Εὐχαριστία ἤδη στὴν πρώιμη χριστιανικὴ γραμματεία⁶⁹, ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ εὐχαριστιακὴ σὺνάξι⁷⁰. Κι ἐδῶ ὅπως καὶ στὸ Πράξ. 2,42 ἡ κλάση τοῦ ἄρτου συνδυάζεται μὲ τὴ διδασκαλία. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις δὲ δίνεται τὸ περιεχόμενο τῆς διδαχῆς τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς ὁμιλίας τοῦ Παύλου ἀντίστοιχα. Εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸ θέμα τους νὰ ἦταν ἡ χριστοκεντρικὴ ἐρμηνεία τῶν γραφῶν⁷¹. Αὐτὸ τουλάχιστον βεβαιώνει ἡ ἐξέταση τῶν λόγων τοῦ Πέτρου (κατὰ τὴν Πεντηκοστὴ 2,14-36, στὸ Ναὸ 3,11-26, στὸν Κορνήλιο 10,34-43), τοῦ Στεφάνου (7,1 ἐξ.) ἀλλὰ καὶ τοῦ Παύλου (στὴν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας 13,16-47), ὅπου τὸ στοιχεῖο τῆς ἐκπλήρωσης τῶν προφητειῶν στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἔντονο. Ἐπομένως κι ἐδῶ, ὅπως καὶ στὰ Λκ. 24,13-35 καὶ 24,44-49 ἀπαντοῦν καὶ τὰ δύο στοιχεῖα, τῆς κλάσης τοῦ ἄρτου καὶ τῆς ἐξήγησης τῶν Γραφῶν. Αὐτὴ ἡ διαπίστωση θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἕνα ἐπιπλέον ἐπιχείρημα τῆς θέσης ποὺ διατυπώθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος ἄρθρου, ὅτι εἶναι δηλαδὴ δυνατὴ καὶ θεμιτὴ ἡ δυναμικὴ καὶ σὲ πολλαπλὰ ἐπιπεδα ἀνάγνωση τῆς διήγησης γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ἰησοῦ στοὺς δύο μαθητὲς του ποὺ πορεύονταν πρὸς τὴν Ἐμμαοῦς καὶ τῆς κατανόησής της ἐπομένως μέσα στὴ συνάφεια τῶν εὐχαριστιακῶν συνάξεων τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Χωρὶς

67. Βλ. γιὰ παράδειγμα BARRETT, C. K.: *A Critical and Exegetical Commentary on the Acts of the Apostles*, T&T Clark International, London – New York 2004, σ. 950.

68. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς, PESCH, R., *Die Apostelgeschichte*. 2. Teilband: Apg 13-28, (EKK V/2), Benziger Verlag – Neukirchener Verlag, Zürich – Neukirchen κ.ἄ. 1986, σ. 193, βλ. ἀκόμη ΠΛΙΝΙΟΥ, *Epist.* X, 96. Ἴσως σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι καὶ τὸ δείπνο στὴν Ἐμμαοῦς δηλώνεται ὅτι λαμβάνει χώρα «τῆ μὲ τῶν σαββάτων» ἐὰν καὶ ἔχει ἡδη δύσει ὁ ἥλιος (24,29: «πρὸς ἑσπέραν ἐστὶν καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα»).

69. Βλ. ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα χωρὶα στὸ κατὰ Λουκᾶν καὶ στίς Πράξεις, τὸ Α' Κορ. 11,24· Μκ. 14,22· Μτ. 26,26 ἀλλὰ καὶ Διδαχὴ 14,1· Πράξεις Ἰωάννου 110· Πράξεις Παύλου 3,5.

70. PERVO, *Acts*, σ. 93, ὑποσ. 37.

71. Ὁ PESCH, R., *Die Apostelgeschichte*. 1. Teilband: Apg 1-12, (EKK V/1), Benziger Verlag – Neukirchener Verlag, Zürich – Neukirchen κ.ἄ. 1986, σ. 130 κάνει λόγο γενικὰ γιὰ τὴν προφορικὴ παράδοση γιὰ τὸν Ἰησοῦ ὡς περιεχόμενο τῆς ἀποστολικῆς διδαχῆς.

νά αναιρεῖται ἡ ἀνάγνωσή της στοῦ ἐπίπεδο τῆς ἱστορίας –ἀφοῦ ἄλλωστε ἱστορία καὶ ἐμπειρία εἶναι ἄρρηκτα δεμένες στήν πρωτοχριστιανική παράδοση– ἡ «εὐχαριστιακή» κατανόηση τῆς περικοπῆς μεταφέρει τὸ κέντρο βάρους στήν ἐμπειρία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ φωτίζει μία σημαντική πτυχή τῆς ζωῆς της, αὐτὴν τῆς διαμόρφωσης τῆς αὐτοσυνειδησίας της μέσα ἀπὸ τὴν χριστοκεντρικὴ ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν καὶ τὴν κοινωνία μὲ τὸν Ἀναστημένο Ἰησοῦ στήν εὐχαριστιακὴ τράπεζα⁷².

---

72. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, Π., «Τὸ πρόβλημα τῆς θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης (Λουκᾶς)», στοῦ συλλογικὸ τόμο: *Τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιο. Προβλήματα φιλολογικὰ, ἱστορικὰ, ἐρμηνευτικὰ, θεολογικὰ. Εἰσηγήσεις I' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων, Βόλος 15-17 Σεπτεμβρίου 2000*, Ἔκδοση Ἰ. Μ. Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ, Βόλος 2003, σσ. 89-91.